

SENJSKA HUMANITARNA I STRUKOVNA UDRUŽENJA U MEĐURATNOM RAZDOBLJU

1. Uvod

Intenzivan život različitih društava iz doba Mažuranićeve ere nije se dugo održao. S nestankom privrednog prosperiteta počela je stagnirati i opća kulturna nadgradnja a Senj u međuratnom razdoblju živi skučenim i jadnim životom malog grada bez perspektive. Pored tvornice cigara, koja je zapošljavala samo polovicu radništva iz prijeratnog vremena (350 umjesto 700), u Senju i nije bilo industrije. Paromlin Vladimira Olivieria i pilana radili su dosta slabo, iako je oko 1927. vlasnik nabavio nove strojeve. Pilana Josipa Krmpotića prestala je s radom već oko 1925, a paromlin Pošćić i tvornica tijesta »Art« nalazili su se 1929. u stečajnom postupku i kasnije su postali vlasništvo Nikole, Mate i Bože Modrića.¹ Tiskara I. Nella bila je malih kapaciteta i nije predstavljala veću proizvodnu organizaciju.

Ipak i u privrednom životu Senja međuratnog razdoblja postoje oscilacije. Prvih godina nakon ujedinjenja luka radi dosta dobro zbog talijanske okupacije Rijeke. Prilagođivanje sušačke luke novim političkim prilikama, otvorenje ličke pruge 1925, a onda i izgradnja bakarske željeznice, oduzeli su Senju nadu da će se njegova luka izgrađivati i unapređivati, pa je i nabava peliga »Ambroz Nikola« 1925. i logera »Nestor« 1923. bila promašaj. Lučki radnici u Senju radili su samo 10—15 dana mjesečno, pa i to onda kad je bio otvoren put prema unutrašnjosti. Ipak u odnosu na prilike prije 1918. promet senjske luke nešto je veći, te se drži da je brodarstvo Senja u međuratnom razdoblju imalo povoljan tretman zahvaljujući prometu drvnim produktima.²

Kao što su nosioci kulturnog života u Senju bili profesori i učitelji, tako su nosioci privrednog života bili trgovci i obrtnici sa svojim radništvom. No buduć da Senj tridesetih godina sve više životari u sjeni naglo rastućeg Sušaka, to i mladi Senjani sve više napuštaju Senj u potrazi za zaradom i boljim životom. Ovaj bijeg utisnuo je Senju neke oznake konzervativnosti i pružio mogućnost očuvanja nekih već preživjelih društvenih oblika.

Gdje ne vlada obilje i gdje svaki dan znači borbu za opstanak, njegovanje društvenog života dolazi u drugi plan. Radi se samo ono što se mora ili što je zakonom obvezatno.

¹ P. Tijan, 'Potrebe grada Senja i smjernice njegovog razvitka, Naša sloga, 27. XI 1929.

² R. Barbačić, Brodarstvo u Senju i podgorju kroz prošlost, Senjski zbornik, IV, 1970, 25.

Sl. 7 — Lički kirijaši na prijevoju Vratnik — silaz Jozefinom u Senj, F. Jasche, 1807.

U ovom prilogu nastojala sam istražiti život socijalno-privrednih društava koja su bila od interesa i za radnike i za poslodavce.

Rad je rađen uglavnom na temelju fragmentarno očuvane dokumentacije u Muzeju grada Senja, jer se u novinama tog vremena o Senju piše rijetko, a o radu njegovih društava nikako.³ Zbog toga bilo bi potrebno izvjesne periode nadopuniti sjećanjima starih Senjana i povesti akciju za prikupljanje još sačuvane arhivske dokumentacije kod pojedinih senjskih obitelji.

Iz ovog rada izostao je prikaz čisto radničkih udruženja (Savez monopskih radnika, Savez lučkih radnika, Savez metalških radnika, Hrvatski radnički savez) kao i prikaz udruženja koja su imala prosvjetni, sportski, zabavni ili politički karakter.

2. Humanitarna udruženja Senja

1.

Socijalno zakonodavstvo u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kasnije u Kraljevini Jugoslaviji nije obuhvatilo sve kategorije radnih ljudi niti im je davalo potpunu zaštitu, osobito u starosti. Zbog nedovoljne zaštite radništvo traži izlaz u dvostrukom osiguranju, osobito tamo gdje se radilo o senzonskim radnicima, odnosno radnicima čija je nezaposlenost bila česta, pa im i sindikati zbog slabe materijalne osnovice nisu mogli pružiti pomoć. Obrtnici i nisu imali socijalno osiguranje pa im je svaka

³ Arhivsku građu dao mi je na uvid direktor Senjskog muzeja prof. Ante Glavičić, pa mu na ovom mjestu najljepše zahvaljujem na ovoj usluzi.

bolest, a pogotovo nesreća, ugrožavala egzistenciju. Činovnici i trgovinski radnici mogli su se osigurati u elitnom osiguranju Merkur, pa je njihov položaj bio nešto bolji, pa su i rjeđi članovi organizacija društvene samozastite.

Zbog tog u Senju međuratnog razdoblja nalazimo Hrvatsku obrtničku zadrugu, koja je nastala nakon ukinuća cehova, i koja nakon fuzije s Obrtničko-radničkim društvom »Uskok« preživljava čak i drugi svjetski rat. Varioško društvo za pogrebnu pripomoć nastalo je 1922. i primalo je za članove i žene. Postojala su još i neka katolička društva sličnog karaktera.⁴

2.

Hrvatska obrtnička zadruga. Ova je zadruga, osnovana 1874, bila elitno društvo koje su podupirali najmoćniji privrednici Senja. Za vrijeme prvoga svjetskog rata društvo je vegetiralo obavljajući uglavnom svečane pokope umrlih članova, pa zajedno s Glazbenim društvom ima prostorije u kući E. Gržalja. Članovi društva bili su tada i činovnici, pa se novac ulaže u Činovničku zadrugu (osn. 1879) i u podružnicu Prve hrvatske štedionice (osn. 1911).

U vrijeme stvaranja jugoslavenske države Senj je slobodna luka neokupirana od Talijana. Zbog toga postaje privlačna luka za izvoz, pa se to odrazilo i na kratkotrajnom oživljavanju privrednog, a posredno, i na oživljavanju društvenog života u Senju. Članovi zadruge angažirali su se na oba plana, pa se to vrijeme nazivalo »preporodom zadruge«, pod kojim je naslovom senjski fotograf Josip Kratochvil snimio svečanu sliku.⁵ U vrijeme preporoda zadruga kupuje glasovir od obitelji tiskara Lusteru, a pored tamburškog formiran je muški i ženski pjevački zbor, iako žene nisu imale pravo da budu članovi zadruge. Ženski zbor sastojao se od 30 članica i u zboru nalazimo nekoliko radnica tvornica duhana, među kojima i delegata na partijskom kongresu ujedinjenja u Beogradu godine 1919. Božicu Knific.⁶ Budući da se vodstvo zadruge nalazilo u rukama ljudi bliskih gradskoj upravi, senjska policija nalazeći se u istom okviru, nije oštrije kontrolirala rad zadruge, što je pružilo mogućnost članovima — a sudeći po svemu i nečlanovima — da se okupljaju u prostorijama čitaonice i da tamo vode diskusije o raznim problemima. S istog razloga, vjerojatno upravo nakon objavljivanja Obznane i prelaska komunista u ilegalnost, članstvo zadruge raste, te od 115 članova polovicom 1921. narasta do polovice 1922. na 140 članova.⁷ Osim ovih izvršujućih članova, zadrugu je podupiralo oko 80 Senjana raznih zanimanja, pa među njima nalazimo i Ferdu Čulinovića, koji je upravo u to vrijeme doktorirao.⁸

Kasnije plima jenjava i članstvo se sve više osipa, utoliko više što mladi obrtni radnici počinju napuštati Senj. Zadruga ima poteškoća s društvenim

⁴ Pogrebno društvo sv. Antuna, Treći red sv. Franje, Društvo sv. Terezije itd. Voditelji ovih društava bila su crkvena lica.

⁵ Kratochvil je za sliku dobio 24. X 1919. 50 kruna.

⁶ U veljači 1921. članice zbora su Lorka Barbiana, Anđa Biljan, Vinka Babić, Pepica Babić, Marija Corić, Marija Čulinović, Margita Desanti, Gabriela Fabijanić, Ivka Filipović, Anka Gržin, Boža Knific, Silva Kremenčić, Anka, Hermina, Marija i Zora Lončarić, Vida Lukanović, Gabriela Margan, Franjka Matičić, Marica Krmpotić, Katica Nabršnik, Marija Prpić, Karmela Pekić, Ivka Sobović, Božica Spanić, Slavka Vukelić, Marinka Župan, Malčika Maričić, Viktorija Balen. Gotovo u istom sastavu zbor radi i godine 1923.

⁷ Ovaj trend vidljiv je na temelju uplaćene članarine.

⁸ Ferdo Čulinović rodio se u Karlovcu 1897, ali je djetinjstvo i školsku dob proveo u Senju, pa se uvijek rado osjećao Senjaninom. Još 1934. objavio je u Beogradu raspravu o Statutu grada Senja.

prostorijama i s financijama, pa zatvara i svoju čitaonicu, a sve se češće pomišlja na integraciju s mlađim senjskim humanitarnim društvom »Uskok«.

4.

Obrtničko radničko društvo »Uskok«. »Uskok« je nastao 1904. kao reakcija na sve konzervativniju zadrugu koja je u svoje članstvo primala samo obrtne radnike, ali ponajviše obrtnike. »Uskok« je već od samog početka bio radnički, pa je i njegov naziv »Prvo primorsko radničko društvo za potporu bolesnika u Senju«, a kao svoj znak ima dvije ruke u međusobnom stisku. Međutim, i u ovom društvu upravu su imali poslodavci u svojim rukama, pa je u društvo primano sve do 1911. samo obrtno radništvo. I vjerojatno bi tako ostalo, da 1909. ne ulazi u društvo Ivan Antić, a 1910. Vjenceslav Lončarić, Franjo Boras, Franjo Bašić i drugi kvalificirani radnici koji su 1919. predstavljali srž Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) u Senju. Na njihov poticaj društvo se otvorilo i industrijskim radnicima, a u upravu je izabran Juraj Vidmar, direktor senjske tvornice duhana od 1917. do 1926. Godinu dana kasnije u »Uskok« ulazi i Ivan Nikolić, nasljednik Vidmara u upravi tvornice (1926—1937).

»Uskok«, koji je otvoreniji, ima brojnije članstvo od zadruga, pa i veća financijska sredstva, koja su mu omogućila kupnju kuće Ive pl. Hreljanovića u Sjemenišnoj 283 na otplatu. U društvenoj kući bilo je dovoljno prostora za vježbe pjevačkog i tamburaškog zbora i za čitaonicu, a sredstva su pritjecala i od četiri iznajmljena stana. Budući da je »Uskok« bio veoma srodan zadrugi po karakteru svog rada, Ivan Antić nekoliko je puta poticao na integraciju ova dva humanitarna društva, ističući kao predsjednik 1912. parolu »Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari«. Međutim, zbog otpora nekih članova spajanje ova dva društva nije ostvareno sve do godine 1926., a čitav rad odvija se u konkurentskoj borbi i često u otvorenom neprijateljstvu. I dok »Uskok« priređuje zabave u »Zlatnom lavu« (prije pivovara veletrgovca Barca) u blizini tvornice duhana, zadruga je priređivala karnevalske i silvestarske zabave u Nehaju. »Uskok« je ulagao ušteđevinu u Senjsku štedionicu, a zadruga u Prvu hrvatsku štedionicu. Natjecanje se provodi čak i kod uniformiranja, a »Uskok« već od 1912. ima glasovir kupljen od Ivana Nikolića. »Uskok« ima i tamburaški zbor, koji uvježbava brijač Martin Nell. Ovo nadmetanje i netrpeljivost potaknuli su uoči prvoga svjetskog rata Ivana Antića i neke druge članove da napuste društvo »Uskok«.⁹

Značajno je da su iz vremena prvoga svjetskog rata očuvani članovnici s uplatama članarina pa je moguće rekonstruirati izbijanje članova u ratu. Društvo u tom vremenu daje male pripomoći udovicama umrlih članova, a 17. II i 17. XI 1917. priređuje i koncerte sa zabavama u korist »udovam i siročadi palih Senjana na bojnem polju«. Iako je uprava društva ostala ista za čitavo vrijeme rata, Ivan Antić već u proljeće 1917. ponovno ulazi u »Uskok« kao podupirajući član. Krajem 1918. vraćaju se iz vojske Vence Lončarić, Marko Tomaić, Franjo Bašić, Martin Nell, Mile Samardžija, Petar Osterman, Ivan Glavičić, Nikola Sudar, Vinko Thian, a početak 1919. i Vik-

⁹ Tako je učinila i Marija Stipaničić, radnica tvornice duhana, kao podupirajući član, koja je također bila aktivna u poslijeratnoj partijskoj organizaciji Senja.

¹⁰ Od »Uskoka« organizatori ove zabave bili su Frane Bašić i Viktor Matijević, Josip Svast i Martin Nell.

tor Matijević i Frane Boras. Rad društva počinje oživljavati, pa se surađuje i s Odborom narodnog vijeća koje im se jednim dopisom zahvaljuje na suradnji. Djelovanjem ovih mlađih članova, koji su se vratili iz rata, uspjelo je 3. III 1919. održati zajedničku zabavu »Uskoka« i zadruga.¹⁰ Možemo sa sigurnošću tvrditi da je i »Uskok« služio kao kamuflaža za djelovanje povratnika iz oktobarske revolucije, pa se i uprava morala prilagođivati željama članova. Tako u zapisniku 30. III 1919. čitamo da se podpredsjednik Josip Svast zahvalio što je izabran za počasnog člana, izražavajući veselje što ga za njegov rad nije odlikovao ni car niti kralj, već obrtnik i radnik. U međuvremenu članstvo naglo raste. U 1919. primljeni su kao izvršujući članovi Juraj Grandić, bravar, Mirko Obersman, stolar, Hinko Martulaš, postolar, Petar Lukanović, trgovački pomoćnik, Dezider Tijan, radnik, Vence Grubišić, radnik, Franjo Rastić, stolar, Lovro Slavković, radnik, Miroslav Pekić, postolar, Milan Pekić, brijač, Franjo Biljan, Ivan Lenac, Josip Sučić, Nikola Plivelić, Franjo Masarini, Franjo Španić, Franjo Fabianić, Josip Atanasić, Josip Grbac, Anton Desanti, Jandre Gržanić, Ivan Dragojlović, Božo Kalabota, Marijan Bosnić, Roman Gržin, Erminio Hervoj, Zvonimir Prpić, pekar, Franjo Dragec, Stjepan Smojver, Noste Mogoš, Anton Jurčić i Božo Glavičić.¹¹

U 1920. u društvo ulaze Marko Kovačević, trgovački pomoćnik, Petar Glavičić, radnik, Josip Mogoš, mornar, Vinko Javorović, stolar, Juraj Tomljanović, gostioničar, Mate Tadić, zidari Božo Rogić, Ivan Jurčić, Petar Lenac st., Petar i Janotje Gržanić i mnogi drugi.¹²

Kao podupirajući članovi društvo pomažu i brojne radnice tvornice duhana, hoteći na taj način omogućiti rad »Uskoka«. Iz zapisnika 22. II 1920. vidimo da su pomoć dale Anđa Sučić, Marija Čorić, Barica Sertić, Jela Dominec, Vlasta Javorović, Gena Stanešić, Marica Žagar, Božica Desanti, Lucija Gržeta, a iz zapisnika 20. IV 1920. Anka Brivec, Zorka Brivec, Kristina Bašić, Mandica Domitrović, Gabriela Vičević i činovnica pošte Katica Bašić.¹³

Osjećajući snagu »Uskoka« zbog njegovog sve brojnijeg članstva, utemeljitelj i član društva postaje i Vladimir Olivieri, trgovac, a uskoro nakon izbora 12. III 1920. i gradski načelnik.¹⁴

Glavna godišnja skupština društva 25. I 1920. donijela je iznenađenje staroj upravi društva. Dotadanji predsjednik Anton Krmpotić, koji se oštro protivio spajanju sa zadrugom, dobio je samo 77 glasova od 109 prisutnih. Ponovni prijedlog Ivana Bašića da se izvrši fuzioniranje, utoliko više što je zadruga već izabrala u pregovarački odbor tri člana, doveo je do žestokih rasprava i do ostavke gotovo čitavog tek izabranog upravnog odbora.¹⁵

za predsjednika je tada bio izabran Vinko Tijan, otac Pavla Tijana Senjanina, a za odbornike Marijan Bosnić, Josip Sučić i Rafael Naberšing. Na prijedlog profesora Viktora Rivošchia, koji je niz godina radio u ovom društvu, zaključeno je da se ponovno oživi rad čitaonice i knjižnice, premda je prijedlog Ivana Antića da se nabave tri politička lista reducirani na nabavu »Hrvata«, »Istine« i »Doma i svijeta«.¹⁶ Pod pritiskom radničkih čla-

¹¹ Ovi su primici provedeni u zapisnicima 30. III, 11. V, 17. VIII, 28. IX i 14. XII 1919.

¹² Ovi članovi primljeni su u društvo 22. II 1920.

¹³ Gena Satnišić dala je za društvo čak 50 kruna, i tako postala utemeljiteljni član.

¹⁴ I. Jelić, Senj u razdoblju između dva svjetska rata, *Senjski zbornik*, I, 1965, 116, 118.

¹⁵ Ostavke su podnijeli Anton Krmpotić, mesar (rođen 1852. u Krivom Putu) s jedne i Franjo Bašić, Viktor Matijević i Martin Nell, koji je bio dirigent u oba društva, s druge strane. Poslije zabave 14. II 1920. Nell daje ostavku na vođenje tamburaškog zbora.

¹⁶ U »Uskoku« tog vremena radi i prof. Miroslav Sušić, kasniji upravitelj ispostave Trgovinsko-obrtno komore u Senju. (Privreda, 1930, 27).

nova na skupštini 11. V 1920. zaključeno je da Ivan Nell, Josip Svast, Marijan Bosnić i Mile Bilović zamole gradonačelnika Oliviera da se »...svojski zauzme« da se nabave sirovine za tvornicu duhana jer će inače radništvo »stradati«.

Pored ovih akcija u interesu radnika na skupštini 13. VI 1920. članstvo je potvrdilo pravila za nemoćničku zakladu, odakle su se imale isplaćivati pomoći ostarjelim članovima. Ova pravila, kojima se upotpunjavao manjak u provedbi državnog socijalnog osiguranja, bila su izrađena po uzoru na Zagrebačko zanatlijsko društvo i »...preuđešena po mjestnim prilikama«. Radi nemoćničke zaklade povišene su i članarine. Na prijedlog Tijana stari članovi »Uskoka« morali su u ovaj fond uplatiti kao upisninu pet kruna, a novi osam. Zbog inflacije povišene su i članarine, te se sada plaćala jedna kruna tjedno za bolesničku blagajnu, a jedna za nemoćničku.

Usprkos nemoćničkoj zakladi priliv novih članova u drugoj polovici 1920. jenjava. Vjerojatno je na to utjecalo zatvaranje društva prema vani, jer se više ne dopušta u društvene prostorije pristup nečlanovima, pa se predlaže da se čak i zabave priređuju samo za članove.¹⁷ Društvo u to vrijeme broji oko 299 članova, a prema knjizi članova oko 1920. tu se nalazlo zidar Franjo Bašić (rođ. 1887. u Senju), Vicko Bašić (rođ. 1892), brijač Franjo Boras (rođ. 1883), Josip Kratochvil fotograf (rođ. 1873. u Bialu u Galiciji), krojač Stjepan Čopić (rođ. 1887), brijački pomoćnik Martin Nell (rođ. 1890), stolar Mirko Obrstman (rođ. 1882. u Senju), bravar Ivan Antić (1930. isključen iz društva) Petar, Ivan, Martin, Rafael Lenac, Dujo Krmpotić, pekar i niz drugih radnika i obrtnika, od kojih su neki bili veoma blizu i komunistima.

Ipak, zbog uprave koja je u rukama desničara, »Uskok« je veoma pokoran vlastima, a iz poštanske knjige vidi se da društvo čestita Novu godinu direktoru tvornice duhana.

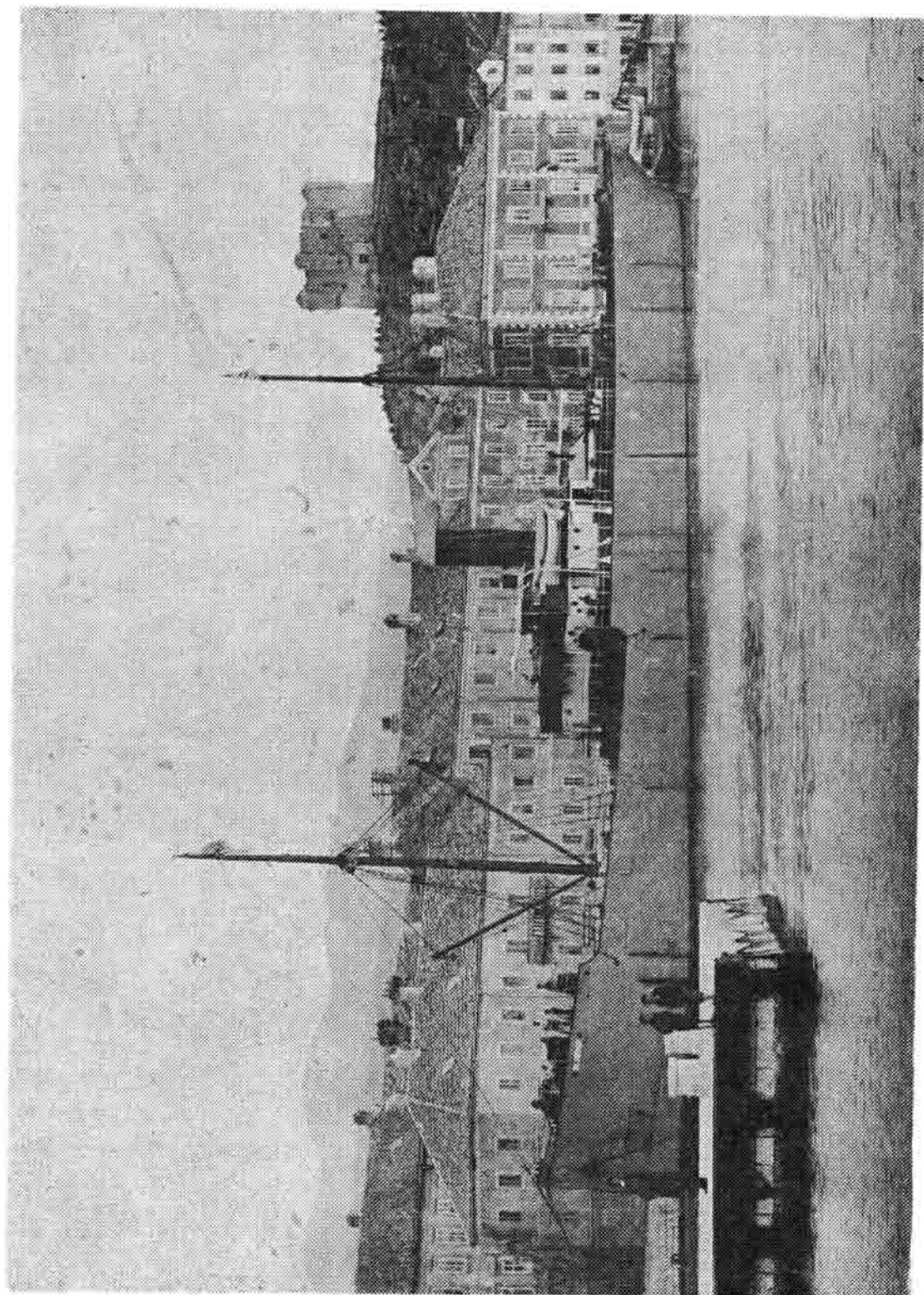
3.

Hrvatska obrtnička radnička zadruga »Uskok«. Već 1924. bile su spremne za spajanje Hrvatsko obrtnička radnička zadruga i Obrtničko radničko društvo »Uskok«, te se međusobno nazivaju »bratskom«. Međutim, fuzija je provedena na kraju 1926. ili na početku 1927, što se daje zaključiti po članovniku u kojem stolar Ivan Petronio vrši upise članova. Kasnije upise vrši činovnik tvornice duhana Julijan Matičić. O načinu spajanja za sada ne znamo gotovo ništa. Znademo da je zadruga dodala svojem nazivu ime »Uskok« i pod tim nazivom vodi se ovo društvo sve do 1948, kada je zabranjeno. Ne znamo mnogo ni o akcijama društva. Znademo da se dva puta godišnje pripređuju zabave u dvorani Nehaj i da se vodi briga o društvenoj kući.

Za krabuljni ples 1936. štampano je u tiskari Ivana Nella 300 komada nekih kronika i 300 komada letaka a svira Glazbeno društvo kojim dirigira Martin Nell. Za vrijeme rata društvena kuća bila je nešto oštećena bombardiranjem, pa je tajnik Venceslav Rivosechi isplatio u siječnju 1945. troškove oko popravaka.¹⁸ Zadnju zabavu društvo je priredilo 4. III 1948, a uskoro nakon toga bilo je zabranjeno, jer je država preuzela brigu o socijalnoj zaštiti radnih ljudi.

¹⁷ 18. VII 1920. bila je u Senju svečanost i Krunoslav Lončarić napao je na trgu Cilnica tajnika Ivana Nella što je dopustio da blagajnica zabavnog odbora Kristina Bašić uvede u povorku Pepicu Bašić, koja je bila nečlan.

¹⁸ Venceslav Rivosechi bavio se proizvodnjom soda vode. Rođen je 1892. u Senju, pa je tu izučio i trgovački zanat.

Sl. 8 — Parobrod »Vladimir« na vežu u senjskoj luci, vlasništvo tvrtke »Olivieri«, Senj 6. V 1912.

Varoško društvo za pogrebnu pripomoć. Odbijanje Hrvatsko obrtničke zadruge i Obrtničkog radničkog društva »Uskok« da učlanjuje žene i osobe koje nisu obrtnici ili određena vrst radnika ponukalo je stanovnike periferijskog dijela Senja, koje se zvalo Varoš, da gotovo ilegalno — i bez odobrenih pravila — osnuju još 1922. svoje posebno društvo za pogrebnu pripomoć. Član ovog društva mogla je postati svaka osoba između 14 i 40 godina starosti, a zadatak društva bio je »kršćanski pokapati svoje članove«, i od uplaćenih novaca člana isplatiti pogrebninu obitelji umrlog.

Rad ovog društva pomogao je senjski biskup dr Ivan Starčević, koji mu je poklonio pogrebna kola, a Viktor Rivosechi je u vrijeme svog načelnikovanja dao društvu na korištenje prostorije u jednoj gradskoj kući.

Legalno društvo postalo je tek 1934, kada je pravila društva potvrdila uprava Savske banovine.¹⁹ Tada se događaju i radikalne promjene u društvu. Utjecaj crkve slabi, i 16. VI 1935. u društvo se učlanjuje poznati senjski sindikalni funkcionar Ivan Antić i nekoliko desetaka radnica tvornice duhana, te već 1936. društvo broji 400 članova, nadmašivši zbog svoje otvorenosti zadrugu »Uskok«. Dotadanji predsjednik Rafael Jurčić 19. VI 1935. daje ostavku, a nakon toga izostaju i bilješke o radu društva u listu za katoličku prosvjetu i socijalnu pravdu »Istina«. Predsjednik postaje zidar Petar Ostrman, raniji član zadruge, i on vodi društvo do 1948. uz pomoć tajnika Andrije Gržanića. U vrijeme omasovljenja Varoškog društva društvo podržava akciju senjskog Akcionog odbora za zaštitu Jugoslavena u Italiji, tražeći da Jugoslaveni u Italiji imaju ista prava kao i Talijani. Društvo počinje priređivati i zabave i do 1939. priređeno je nekoliko zabava s velikim uspjehom. Vjerojatno preko ovog društva djeluju i komunisti, i u proljeće 1938. ulazi u društvo kao član i Boža Knifić.

U 1939. pod utjecajem režimskih nacionalističkih i katoličkih društava Varoško društvo vraća se ponovno neodređenom ponašanju, iako ulazak Katicice Biljan (istaknutog člana URSSJ-ovih prokomunističkih sindikata), Anke Martule, Luce Babić, Marije Nekić, Mire Čopić, Ruže Barbiani, Milke i Marije Antić, Anke Špalj, Marte Jurčić i Anke Prpić (Mojzel), te Božice Peršić govore da je društvo još uvijek pružalo mogućnost diskusija socijalno-klasne prirode, i da se slobodarska iskra nije ugasila.

Za vrijeme rata društvo se jedva održava. Gradsko poglavarstvo otkazuje u rujnu 1941. društvu prostorije koje mu je dao profesor Rivosechi još 1933. Društvo se jedva obranilo i od zahtjeva talijanske komande da isprazni garažu u kojoj su se držala pogrebna kola. Zbog dvanaestorice umrlih članova društvo je 1942. zapalo i u financijske poteškoće, te je zamolilo Senjsku štedionicu za zajam od 25.000 kuna.

U 1945. rad društva doživljava renesansu. Već 25. V 1945. društvo se registriralo kod Gradskog NOO-a, a novoizgrađena pravila potvrđuje i Okružni NOO primorsko-goranskog tajništva.²⁰ Članovi Varoškog društva pozivani su i na priredbe senjske kazališne družine »Neda Knifić«, te je na priredbi 13. IV 1946. prisustvovalo mnogo članova Varoškog društva.

¹⁹ Pravila su potvrđena pod Pov 404 od 30. III 1934, a nešto izmijenjena pod br. Pov 7916 od 1936.

²⁰ Pravila su potvrđena pod br. 6229 od 11. III 1946.

Međutim, likvidacija humanitarnih društava u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji započela je 1947, te ni Varoško društvo nije moglo izbjeći svoju sudbinu iako broji 410 članova. Imovinu društva u iznosu od 1.734 dinara preuzeo je činovnik Odsjeka unutrašnjih poslova kotara Senj Mihovil Prpić. Varoško društvo pokušalo je produžiti svoj vijek ukazujući na svoju besprijekornu prošlost. Međutim, Ministarstvo unutrašnjih poslova Narodne Republike Hrvatske potvrdilo je odluku Odsjeka unutrašnjih poslova kotara Senj »...jer današnje socijalno zakonodavstvo vodi računa o zaštiti radnog naroda, pa prema tome ovakova društva nemaju svrhu postojanja«. ²¹

3. Poslodavačka udruženja Senja

1.

Poslodavci su se organizirali i u posebnim organizacijama za zaštitu svojih privrednih, a nerijetko i klasnih interesa. Pomoćnici i naučnici nisu sve do Zakona o radnjama imali pristup u ova društva, a i tada su samo članovi jer vodstvo ovih udruženja drže isključivo poslodavci, te ove organizacije predstavljaju suprotnost radničkim sindikatima. I dok je o radničkim sindikatima već dosta pisano, ²² o poslodavačkim udruženjima Senja međuratnog razdoblja ne znamo gotovo ništa premda njihov rad izražava privrednu situaciju u Senju i težnje privrednika u budućnosti. Ovaj prilog je poticaj da se prikupe arhivalije vezane za rad ovih udruženja, jer i oni predstavljaju kulturno blago ovoga malog grada slavne prošlosti.

2.

Trgovačko obrtnička komora u Senju. Ova najjača poslodavačka organizacija na ovom području, osnovana još godine 1875, nije preživjela ni veliku svjetsku krizu. Njezin je nestanak postepen, jer se komora pretvara u ured, a ovaj u ispostavu, koja se zadnji put spominje oko 1930. Ministarstvo trgovine i industrije donijelo je u listopadu 1924. rješenje da se senjska komora pripaja zagrebačkoj komori, a u Senju i Sušaku da se osnivaju komorski uredi. ²³ Nakon toga s jačanjem kreditne krize Senj postaje sve više zapostavljeno i zaboravljeno područje, izvan prometnih i turističkih tijekova i upućeno samo na sebe i na sposobnost svojih stanovnika da prežive u ovom pasivnom kraju. Trgovačko udruženje, Činovnička i Obrtnička zadruga, te Senjska štedionica i podružnica Prve hrvatske štedionice nastoje povećati robni promet kroz Senj, te poraditi na tome da Senj bude trgovačko središte ovog područja i tranzitna luka pri kretanju robe za unutrašnjost preko Vratnika.

Zbog slabe financijske moći senjskih privrednika i nikakve pomoći sa strane nade se ne ostvaruju. Podružnica Saveza hrvatskih obrtnika — koja postoji još godine 1924. — gasi se pod udarima kreditne krize. Državni, a i općinski porezi rastu, čak obične članarine, kao i nabava privrednih novina,

²¹ Ovo rješenje br. 784 od 21. I 1948. potpisao je Josip Gržanić.

²² I. Jelić, n. dj., 129—130; M. Kolar Dimitrijević, Položaj radništva tvornice duhana u Senju u međuratnom razdoblju. *Senjski zbornik*, VII, 1979.

²³ M. Despot, Nekoliko podataka o postanku i radu Trgovačke komore u Senju krajem 19. stoljeća, *Senjski zbornik*, I/1965, 231; I. Jelić, n. dj., 121; Obzor, 31. I 1933.

izazivaju kod sitnih obrtnika i trgovaca teškoće. Međutim, senjski privrednici još se uvijek bore za budućnost. Na sjednici Trgovinsko-obrtničke komore u Zagrebu 16. XII 1926. senjski vijećnik Vladimir Olivieri predlagao je izgradnju željezničke pruge Bihać — Senj, kako bi se dobila bolja veza s Bosnom, koja izgradnjom ličke pruge 1925. nije dobila izlaz na more. Izgradnju pruge Bihać — Senj mole Senjani i 1927. prilikom boravka ministra trgovine i industrije Mehmeda Spahe u Sušaku.²⁴ Senjska deputacija moli željezničku vezu i od generala Petra Živkovića na kraju 1929.²⁵ U međuvremenu prilike u Senju postale su veoma teške. Zbog izgradnje električne centrale gradska općina našla se u dugu od 900.000 dinara, pa su jako povećani općinski prirezi.²⁶ Nakon kreditne krize počelo se štedjeti i na državnom planu, pa su na kraju 1928. ukinuti i komorski uredi Trgovinsko-obrtnice komore u Sušaku i Senju, pa vjerojatno samo ministru trgovine i industrije Ivanu Krajaču (ministar od 18. VII 1925. do 1. VII 1927) i Ladislavu Krajaču, predsjedniku Jadranske plovidbe d.d. Sušak i članu Trgovinsko-obrtnice komore u Zagrebu, Senjanima, treba zahvaliti da to nije učinjeno već prije.²⁷ Poslije toga ostala je u Senju samo ispostava Trgovinske obrtnice komore s upraviteljem prof. M. Sušićem, koji je svoje privredne elaborate upućivao u Zagreb i Beograd.²⁸ Ova ispostava životari sve do Zakona o radnjama, kada je udruživanje trgovaca i obrtnika u Udruženjima postalo obvezatno, i kada su ta udruženja postala podružnice Trgovinsko-industrijske i Zanatske komore u Zagrebu.

Na temelju mojih istraživanja, velika ekonomska kriza započela je u Senju tri godine ranije nego u Zagrebu. Pasivnost kraja, nikakva pomoć od strane države, izgradnja ličke pruge a slabe i trošne ceste iz Senja prema unutrašnjosti, forsiranje Sušaka i Bakra kao izvoznih i uvoznih luka, udruženi sa smanjivanjem iseljeničkog novca, prouzrokovali su u Senju veliku bijedu. Na kraju 1930. gradski načelnik Viktor Rivosechi piše u svom izvještaju banskoj upravi u Zagreb: »Ima samo nekoliko obrtnika, koji radeći od jutra do večeri mogu da prežive.«²⁹ Prilikom boravka generala Petra Živkovića, predsjednika vlade u Senju 18. IV 1930, još se više manifestirala zatvorenost, nepristupačnost i nepovjerljivost senjskih privrednika u obećanja vlade, jer Senj suviše dugo »muči svoju muku« bez pomoći sa strane.³⁰

Na plenarnoj sjednici Zagrebačke Trgovinsko-obrtničke komore 30. VII 1931. Vladimir Olivieri ponovno zahtijeva da se prouče ekonomske prilike Senja i da se nešto učini, bilo izgradnjom željeznice, bilo reorganizacijom tvornice duhana »...buduć da današnje stanje iziskuje u najkraće vrijeme neko olakšanje«, jer su Senjani »...bez zarade i totalno iscrpljeni.«³¹

²⁴ VI. Olivieri, O željezničkom spoju Bihać — Senj, Privreda, I. I 1926; Privreda, 19. VI 1927. Dr Spaho na Sušaku. Budući da je Spaho bio predstavnik Jugoslavenske muslimanske organizacije i iz Bosne, Senjani su mislili da će ih Spaho podržati u zahtjevima.

²⁵ Narodno blagostanje, 28. XII 1929.

²⁶ U 1927. prihod općine iznosio je 2.082.216 dinara, a u godini 1928. 1.338.146. Radi smanjivanja prihoda trebalo je smanjiti i rashode, te je gradonačelnik prof. Viktor Rivosechi morao provesti ovu redukciju (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, zbirka politička situacija (dalje: AIHRPH, XXI), 13—1353). Smanjile su se i iseljeničke doznake. U 1928. stiglo je u Senj 3.000 dinara od iseljenika iz Evrope i 155.729 dinara iz Amerike, a državni porez 1928. iznosio je 153.197 dinara, a gradski 84.859 dinara. Zbog svega toga općina se našla u dugu (Naša sloga, 5. I 1929).

²⁷ Na kraju 1928. Ivan Krajač je još samo bivši ministar (Naša sloga, 28. XI 1928). U pokušaju da se nanovo izdigne, izradio je elaborat »Prometno privredni problemi Donjega Hrvatskog Primorja« (Privreda 1930, 27—32). Ladislav Krajač je a kraju 1928. umro i svečano je pokopan u Senju (Naša sloga, 15. 16. i 18. XI 1928).

²⁸ Privreda, 1930, 26.

²⁹ AIHRPH, XXI, 187/1930.

³⁰ Isti izvor. Senjani su izradili i poseban memorandum za ministra trgovine Jurja Demetrovića, ministra šuma i ruda Dušana Srneca i ministra socijalne politike Nikolu Preku, koji su 4. XI 1930. posjetili Senj. (Privreda, 1930, 371).

³¹ Privreda, 1930, 371 i 1931, 236.

U takvim teškim prilikama dolazi naredba da se u Senju osnuje Udruženje trgovaca i Udruženje zanatlija po Zakonu o radnjama.³²

3.

Udruženje zanatlija za srez i grad Senj, te srez Brinje. Pravila Udruženja zanatlija za grad i srez Senj te srez Brinje bila su od Komore za Trgovinu, obrt i industriju potvrđena 17. X 1932. i 30. X 1932. izvršeno je formiranje udruženja.³³

Već od samog početka zanatlije Senja bili su protivnici udruženja zbog njegove obvezatnosti.³⁴ Mnogi obrtnici Senja nisu bili službeno registrirani zbog izbjegavanja poreza, te je prema prvim prikupljenim podacima u Senju bilo 29 registriranih i 32 neregistrirane radnje.³⁵ Zajedno s Brinjem i senjskim kotarom na području senjskog udruženja bilo je 108 obrtnih radnja s oko 240 zaposlenih.³⁶ Kretanje broja obrtnika, pomoćnika i šegrta od 1932. do 1938. vidljivo je na tablici 1.

Brojno stanje obrtnika, pomoćnika i šegrta na području Zanatskog udruženja za grad i kotar Senj, te Brinje 1932—1938.*

Datum	Zanatlija	Pomoćnika	Šegrta	Ukupno
XII. 1932.	156	51	26	233
XII. 1933.	156	51	47	254
XII. 1934.	178	35	37	250
XII. 1935.	178	35	37	250
XII. 1936.	222	35	37	284
XII. 1937.	173	38	38	249
XII. 1938.	181	63	56	300

* Izvještaji Zanatske komore za 1933, 168, za 1934, 181, za 1935, 133, za 1936, 83, za 1937, 72, za 1938, 93, Zagreb.

Na temelju prijave po kojoj je Senj dobio pravo da osnuje svoje Zanatlijsko udruženje, u Senju su postojale ove radnje: jedna popravljaoonica kišobrana, pet krojačnica, dva kovača, 13 mesara, četiri pekara, dvije pilarske radnje, 13 postolara, jedan proizvođač leda i sode, pet stolara i dva zidara. Ova obrtnička struktura zadovoljavala je ondašnje potrebe Senja, ali se umnogome koristio i rad nadriobrnika, te je 1933. podneseno protiv ovakvih obrtnika 188 prijava, 1934 — 85, 1935. i 1936. bez podataka, 1937 — 34 i 1938 — 52.³⁷

Iz očuvanih zapisnika Udruženja zanatlija u Senju od 1933 — 19. IX 1934. i od 3. V 1938. — 29. X 1940. možemo rekonstruirati rad ovog udruženja za taj period.³⁸ Ovi su zapisnici neobično zanimljivi, jer odražavaju priv-

³² Pravilnik o postupanju prilikom osnivanja Udruženja trgovaca i zanatlija izdan je tek 16. VI 1932.

³³ Pravila su potpisali Franjo Brozinčević, Petar Osterman, Viktor Matijević, Dragan Solar, Stanko Sertić i Josip Kratochvil. Prvi predsjednik udruženja bio je Dragutin Solar, a potpredsjednik Martin Nell. Pravila su izrađena na sastanku 9. X 1932, ali zapisnik tog sastanka nije sačuvan.

³⁴ Obrtnički zbor, koji je ranije postojao u Senju, nije bio obavezan. Obavezan nije bio ni Savez hrvatskih obrtnika, koji je 1924. radio u Senju.

³⁵ Izvještaj Zanatske komore za 1933, Zagreb, s.a., 388—389.

³⁶ Isto, 390—427.

³⁷ Izvještaj Zanatske komore u Zagrebu za g. 1933, 177, za g. 1934, 185, za g. 1935, 136, za g. 1936, 87, za g. 1937, 78, za g. 1938, 98.

³⁸ Osnivački zapisnik nije sačuvan. Očuvani zapisnici pohranjeni su u Muzeju grada Senja. U Arhivu Hrvatske u Zagrebu po inventaru vidi se da se u kut. 339 trgovine i opskrbe također nalaze zapisnici od 1934—1941. Međutim zbog prestrukturiranja ove grupe fondova nisam uspjela utvrditi novi smještaj ovih zapisnika.

rednu situaciju u Senju, a pored toga često su mjesto sukoba pojedinih privrednih grupa. Senjani pružaju otpor učlanjenju u udruženja,³⁹ a i sjednice upravnog odbora često su se morale odlagati zbog nedovoljnog kvoruma. Predlagalo se čak da se uvedu kazne od tisuću dinara za one koji ruše ugled udruženja kao i za one koji se nisu pravodobno upisali i učlanili u ovo obvezatno udruženje. Prijedlog Ivana Jotića iz Brinja da se upisnina i članarina odrede »...prema imućstvenom stanju pojedinaca« izazvao je živ otpor imućnijih obrtnika koji su se pozivali »...na ista prava i iste dužnosti«. Izmjenjuju se teške riječi, pa je glavna skupština 12. III 1933. gotovo raspuštena. Brinjani su napustili ovu skupštinu optužujući Senjane da su ugrabili svu vlast u udruženju.⁴⁰

Po članu 362 Zakona o radnjama Udruženje zanatlija moralo je njegovati duh zajednice i uzajamnog pomaganja među svojim članovima, unapređivati interes svoje privredne grane, brinuti se o školovanju i ugovorima naučnika i pomoćnika i sprečavati bespravan rad. Udruženje se imalo brinuti i za održavanje dobrih odnosa između poslodavaca i pomoćnog osoblja, te održavati dobre odnose s ostalim kulturnim i privrednim udruženjima. Tu su se imali polagati i pomoćnički i majstorski ispiti, a i rješavati sporovi po odboru časti, koji su tako nadopunjavali Sud dobrih ljudi. Po Zakonu o radnjama udruženja su mogla stvarati i humane fondove za potporu svojih članova i svojih obitelji u nevolji, starosti i smrti.

Zbog dugogodišnjeg rada zadruga »Uskok« u Senju stvaranje humanih fondova nije bilo aktualno. No drugi su se oblici rada realizirali i provodili s većim ili manjim uspjehom. Zbog teških prilika u kojima su živjeli senjski obrtnici, oni su se najviše angažirali na progonu bespravnog rada. Pod djelovanjem velike svjetske krize rastao je broj nezaposlenih radnika raznih vrsta, pa su ovi radnici nakon isteka nezaposleničke pomoći bili upućeni na bilo kakav posao. Velik broj prijava protiv bespravnog rada u Senju govori o opsegu ove pojave. Međutim, poduzimalo se malo ili ništa da se ona iskorijeni, jer su se zbog jeftinoće usluga nadriobrtnika njima mnogi koristili, a osim toga, svjedočenje protiv takvog radnika značilo je oduzimati mu zadnju mogućnost zarade na pošten način i prisiljavati ga da prosi ili krade. Pod djelovanjem krize siromaštvo privrednika Senja je opća osobina pa je i zaštita socijalno nezbrinutih i od države nepomaganih radnika smatrano dužnošću, jer je država po Zakonu o socijalnom osiguranju radnika još 1922. obećala radnicima zaštitu koju nije dala. Pa i prijavljeni obrtnici jedva vežu kraj s krajem. Mnogi zapošljavaju šegrte iako nemaju ni jednog pomoćnika, a neki nisu imali ni oglasnu ploču (cimer).⁴¹

Zbog malog broja članova, a i stalnog zaostajanja plaćanja članarine Udruženje zanatlija u Senju nalazilo se u permanentnoj krizi. I dok su se u drugim gradovima ova udruženja već učvrstila i sredila, u zapisniku senjskog udruženja 6. I 1934. čitamo: »...kod većine članova opaža se nehaj prema samome Udruženju, kao prema nekom novom neželjenom i beskorisnom teretu, a sve se to opet odražuje i u materijalnom pogledu, jer čim dalje, to tim manje članova podmiruje ili vrlo neredovito, upravo prisilno, podmiruje svoje članarine. Duh zajednice i uzajamnog pomaganja gubi se sve

³⁹ Otpor učlanjenju u ova udruženja pokazivala su i druga mjesta u Primorju (Naša sloga, 8. III 1932).

⁴⁰ Zapisnik glavne skupštine 12. III 1933.

⁴¹ Uredbom o regulisanju srazmere učenika prema broju pomoćnika u trgovačkim i zanatskim radnjama od 13. V 1936. onemogućeno je zapošljavanje šegrta u većem broju.

to više.« Misleći da članstvo oponira radu udruženja zbog uprave, na glavnoj skupštini 18. III 1934. cjelokupna uprava podnijela je ostavku. U novu upravu izabrani su zidar Luka Bačić, limar Viktor Matijević, postolar Josip Jurčić, zidar Petar Ostermann, klesar Juraj Španić, postolar Božo Kalabota, soboslikar Avelin Gržin, stolar Stanko Sertić i Grga Tomljanović. Za predsjednika je izabran pekar Nikola Katalinić.

Nova uprava usmjerila je svoju akciju na progone bespravnog rada i imala u tome više uspjeha nego prethodna, jer je kriza počela jenjavati, pa su i neki nadriobrtnici počeli nabavljati obrtnice, a drugi polagati majstorske ispite i tako dolaziti do potrebnih kvalifikacija za otvaranje radnji. Neki su si nabavljali dozvole za obavljanje obrtničkih usluga od Banske uprave i bez dokaza stručne spreme. S obzirom na privredne teškoće senjskih obrtnika, senjsko udruženje zauzelo je stav da ne podržava ovakve molbe, izuzev u rijetkim slučajevima »...kada bi se ljudima oduzela i zadnja kora kruha«. Međutim, mimo banske vlasti lokalna upravna vlast počela je izdavati poslovne knjižice na temelju neproverene dokumentacije, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo kod senjskih obrtnika, te su oni u jesen 1934. tražili da se provede revizija izdatih obrtnica.⁴² Vlast je bila uvrijeđena sumnjom u ispravnost svog poslovanja, te je zavládala dosta velika zategnutost u odnosima između upravnih vlasti i Udruženja zanatlija, osobito nakon što je licitacija za gradnju senjske bolnice provedena u Zagrebu, a ne u Senju.

I dalje se ne plaća članarina, te je Udruženje bez novčanih sredstava za poslovanje. Na sjednici 23. IV 1934. upravni odbor zaključio je da se zamole vlasti da dug na članarini u iznosu od 7.358 dinara bude naplaćen ovrhom. Međutim, budući da se upravni odbor nije službeno predstavio gradskom načelniku »...ne želeći se staviti pod tutorstvo«,⁴³ ni vlasti nisu pomagale Udruženju, čak ni nakon što je Udruženje 5. VIII 1934. zbog sporog ovršnog naplaćivanja podnijelo žalbu Banskoj upravi u Zagreb.

Zbog nestašice novca proslava Obrtničkog tjedna proslavljena je u Senju 1934. veoma skromno.⁴⁴ S istog razloga Udruženje se nije odazivalo na pozive mnogih obrtnih udruženja da prisustvuju njihovim proslavama. Nije bilo novaca ni za posjet Zanatlijskoj izložbi u Zagreb godine 1933. Posjećuju se samo kongresi obrtničkih udruženja, a i to zato što su se na njima raspravljala vitalna pitanja za obrtnike. Senjski obrtnici dali su svom delegatu na tim kongresima obično upute kako da postupa. Tako je npr. poznato da se na kongresu u Sisku 5. VI 1933. Luka Bačić protivio obveznom socijalnom osiguranju obrtnika, jer da obrtnici kraj dosadanih poreza ne bi mogli podnijeti još jedno opterećenje. Zbog ovog stava senjskih obrtnika nije prošao prijedlog Zanatske komore u Zagrebu da se to osiguranje provede, pa su na kongresu u Karlovcu u proljeće 1934. senjski delegati (četiri) apostrofirani od predsjednika kongresa Fabrisa kao »...oni koji mnogo pišu«. Delegati su se tada »...vratili natrag nezadovoljni radom kongresa koji je vođen upravo diktatorski po unapred stvorenim zaključcima«.⁴⁵

Zbog siromaštva senjskih obrtnika nije sve do 29. II 1938. osnovana ni Zanatsko-štedna i kreditna zadruga premda bi od nje obrtnici imali veliku

⁴² Udruženje je predložilo osam obrtnika koji su trebali kontrolirati bespravan rad, ali je gradska općina otezala da ih potvrdi. Čak se i općina, a osobito činovnici, koristila bespravnim radom (slučaj Tomljanović).

⁴³ Zapisnik sjednice 23. IV 1934. — izjava potpredsjednika Luke Bačića.

⁴⁴ Udruženje nije moglo platiti čak ni »Izveštaj Zanatske komore u Zagrebu za 1933. godinu«.

⁴⁵ Na kongresu su bili Nikola Katalinić, Petar Osterman, Viktor Matijević, Josip Jurčić i Vilim Zagar, koji ih je prebacio u Karlovac svojim autotaksijem.

korist. Povjereništva u Brinju, Sv. Jurju i Jablancu izjavila su 1933 »... da je članstvo osiromašeno u tolikoj mjeri, da premda ih imade koji potpuno shvaćaju važnost i dobrobit takove zadruge, da će biti vrlo teško pridobiti ih za istu, jer je već pri naplati članarine toliko poteškoća da si istu u velikom dijelu formalno ustežu od ustiju«.

Zanimljiv je odnos Zanatskog udruženja prema radničkim sindikatima i radništvu. Udruženje podržava molbu podružnice Saveza monopolskih radnika u tvornici duhana polovicom 1934. da se u Senju uspostavi ekspozitura Okružnog ureda za osiguranje radnika, smatrajući da će od toga imati koristi cjelokupno radništvo. S istog razloga udruženje podržava akciju gradnje bolnice.

Kako bi zaštitili svoje žene, Udruženje se 1933. oglašuje na tražnju gradske policije da popiše žene koje se ilegalno bave krojačkim obrtom »... jer se danas radi gotovo u svakoj kući«, a i nije zadatak udruženja da »zamjenjuje policiju«.⁴⁶

Kako bi zaštitili sebe, a i svoje radnike, postolarski obrtnici Senja uspjeli su privoliti članove uprave Udruženja zanatlija da 27. V 1934. zaključe da se priključuju ostalim udruženjima da se u mjestima ispod deset tisuća stanovnika zabrani osnivanje podružnica Bate, a Bati da se zabrani popravljavanje obuće. Kako bi se ojačao ovaj zaključak, osnovan je u rujnu 1934. i pododbor za zaštitu obrtnika kožarske proizvodnje.

Zanimljiv je slučaj obrtnika Avelina Gržina. Gržin je istodobno bio i član Udruženja zanatlija i član radničkih sindikata, pa je nakon žive diskusije u Udruženju zanatlija rečeno »... da je to privatna stvar pojedinca, ali da jedan svjestan zanatlija nebi smjeo biti član druge klasne tj. radničke organizacije«.⁴⁷

Udruženje je dosta lokalistički raspoloženo. Umjesto da se zajednički s ostalim udruženjima Primorja bori za razvoj turizma, Senj osniva Kupališno povjereništvo, a u Udruženju je izraženo mišljenje da privredni krugovi sjeverno od Novoga ometaju saobraćajni i kupališni razvitak ovog dijela, te da bi Senj morao u Zanatskoj komori imati svog vijećnika, koji bi zastupao privredne i društvene interese »... ovog našeg golog i siromašnog kraja«.⁴⁸

Od jeseni 1934. do travnja 1938. zapisnici Udruženja zanatlija nisu sačuvani, pa je i taj period u ovom prilogu neobrađen, premda je to vrijeme oživljavanja privrede i turizma, pa bi bilo veoma zanimljivo da se ovo vrijeme istraži i s privrednog aspekta.

Iz zapisnika 24. IV 1938. vidi se da je predsjednik Udruženja zanatlija dimnjačar Petar Devčić, i da zbog sukoba s njim odbornici Martin Nell i krojač Franjo Brozinčević podnose ostavke. Očekivalo bi se da će prilike u Udruženju sada biti bolje. Međutim, unutarnji sukobi u Udruženju poprimili su takve razmjere da je na sjednici 26. VII 1938. čitav upravni i nadzorni odbor zajedno s predsjednikom podnio ostavku, a izaslanik Zanatske komore iz Zagreba preporučio »... složan i miroljubiv rad«, jer da je rad udruženja »... u pravom kaosu«.⁴⁹

⁴⁶ Izjava Venceslava Riiosechia.

⁴⁷ Zapisnik 24. VI 1934.

⁴⁸ U kupališno povjereništvo ulazi Viktor Matijević i Roko Mršić (sjednica 6. I 1934). Zbog konsurencijskog stava na sjednici 24. VI 1934. odbija se i zajednički izlet senjskog i sušačkog Udruženja zanatlija.

⁴⁹ Članovi upravnog odbora bili su Pavao Biondić, Franjo Osterman, Martin Lenac, Božo Mudrović, Božidar Zrinski, Rafael Glavičić, Krunoslav Prpić, Vinko Nabršnig i Mladen Kuntić, Udru-

Za nova predsjednika Udruženja izabran je Nikola Katalinić, a kako bi se izbjegle zloupotrebe, odlučeno je da svaki dokument ima uz predsjednika potpisivati i podpredsjednik Ivan Kren. Tajnik Udruženja bio je Viktor Svast, a blagajnik Ivan Petronio.

U 1939. uprava je predviđjela prihode od 20.000 dinara, ali su oni podbacili, pa je izražena sumnja u ispravnost poslovanja tajnika koji je razriješen dužnosti i na njegovo mjesto postavljen krajem godine Juraj Crljenko.⁵⁰

Nesloga senjskih obrtnika štetila je Udruženju. Zbog odbijanja Udruženja da prisustvuje dogovoru primorskih udruženja o biranju vijećnika u Zanatlijsku komoru u Zagrebu iz financijskih razloga, Senj je dobio samo pravo predlaganja jednog zamjenika komorskog vijećnika. Za ovog zamjenika predložio je Petar Osterman, koji je i postavljen na tu funkciju 12. II 1939. kao zamjenik Janku Jazbecu. Na sjednici 10. III 1939. članovi Udruženja zahtijevaju od Jazbeka da se kod Zanatske komore u Zagrebu zalaže za izgradnju i proširenje cesta Novi — Senj — Karlobag, Senj — Vratnik — Plitvice, Senj — Krivi Put — Sv. Juraj — Krasno, kako bi se dobile bolje veze s unutrašnjosti.⁵¹ Kada je na kraju 1939. Jazbec prestao biti vijećnik, na njegovo mjesto dolazi Osterman. Senjani sada proširuju svoje zahtjeve na izgradnju željezničke pruge Bihać — Senj — Bakar, te traže da se Uredba o zaštiti zemljoradnička ograniči samo na neke vrste dugovanja.

Iako politički neangažirano, Udruženje zanatlija ipak je moralo prihvatiti neke akcije koje bi ranije odbilo. Na kraju 1939. senjski obrtnici masovno ulaze u Savez hrvatskih obrtnika, a pomažu i Hrvatskog radišu, koji se brinuo za smještavanje siromašne djece u nauk. Međutim, privredne prilike u Senju ponovno su se pogoršale, te senjski obrtnici posredstvom Udruženja poduzimaju početkom 1940. akciju za otpis zaostalih poreza.

Zadnja glavna godišnja skupština pred rat održana je 10. III 1940. u dvorani Zadruga »Uskok«. Delegat Zanatske komore iz Zagreba Branko Japundžić obećava pomoć Banske vlasti Banovine Hrvatske Senju upozorujući da je već i Zakonom o neposrednim porezima obrtništvo znatno odterećeno. Čita se okružnica Zanatske komore »O razduženju srednjega staleža« po kojem su obrtnici imali veće mogućnosti za podizanje kredita. Kritizira se rad vlasti prije stvaranja Banovine. Međutim, prijedlog M. Moguša da se u Senju osnuje obrtnički ogranak HSS-a odbijen je od članova »...jer se Udruženje politikom ne bavi«, pa je to na jedan način značilo poraz režimske stranke da se učvrsti u Udruženju.⁵²

U Senju tog vremena osjetio se »...neobični nalet nekvalificiranih obrtnika«, koji mole da im se izda ovlaštenje za rad. Kako bi se spriječila ova

ženje je imalo nepravilnosti i s društvenim prostorijama. G. 1938. upravni odbor donio je odluku da se pokušaju zakupiti prostorije u kući dr. Chudobe, ali zbog previsoke stanarine od toga su odustali. Uvrijeđena dotadnja stanodavica Olga Prpić otkazala im je lokal, te su se morali smjestiti prvo u nekoj sobi bez grijanja, onda kod Nikića na kraju 1939. U rujnu 1940. nalazimo ih u kući Karla Mladineca, a u listopadu u kući Grge Vukelića. Ovo seljakanje je svakako otežalo poslovanje Udruženja i štetilo je arhivi.

⁵⁰ Zbog financijskih teškoća Udruženje nije naručilo ni »Obrtnički kalendar za 1940«, niti sudjelovalo u nabavi srećaka lutrije obrtničkih proizvoda, a na sjednici 18. I 1939. odbija i pomaganje Odbora za slobodan nepismenosti koji je zastupao Matija Moguš. Zbog »mizernog stanja obrtništva« odbija se i sada osiguranje obrtnika po Uredbi o osiguranju zanatlija.

⁵¹ Zanatska komora u Zagrebu suglasila se s prijedlozima senjskog Udruženja, te su oni prosljeđeni višim vlastima.

⁵² Prihvaćena je samo inicijativa osnivanja kreditne zadruge, ali ona očito nije osnovana. Obavijest o odbijanju Udruženja da osnuje ogranak HSS-a poslana je tajniku ogranka u Zagreb S. Matijasi.

invazija, upisnina u Udruženje za stručne obrte smanjena je od 300 na 250 dinara, ali je zato za obrte kod kojih se ne dokazuje stručna sprema povećana od 600 na 700 dinara.⁵³ Kako bi suzbili nalet izvana, senjski obrtnici zbijaju sada svoje redove i zajednički se bore da se obrt ne dopusti Joži Dragičeviću, koji je htio izrađivati čamce, a nije završio zanat, i G. Hrabriću, koji je zanat učio u Trstu, ali nije imao za to dokaza. Sve se više polažu majstorski ispiti sada već osvećuje senjskim obrtnicima. Nestručno osoblje radilo je čak i u senjskoj električnoj centrali, i tek nakon što je stradao jedan šegrt, Udruženje je zatražilo od Zanatske komore u Zagrebu da intervenira da se u ovoj privrednoj ustanovi postavi stručno osoblje.

Na kraju 1940. zapisnici Udruženja postaju sve oskudniji. Senjski obrtnici sve teže dolaze do sirovina i zaokupljeni skupoćom nemaju vremena da se mnogo sastaju. Nestašica sirovina i sve izraženija nestašica ugljena prisilila je senjske obrtnike da — budući da nemaju zadrugu — preko Udruženja nabavljaju sirovine i ugljen.⁵⁴

Za vrijeme rata većina obrtnika zatvara svoje radnje ili zbog nestašice sirovina ili zbog odlaska u vojsku. Nakon prvog oslobođenja Senja u rujnu 1943. mnogi senjski obrtnici uključili su se u NOB.

Zanimljiv je stav Udruženja zanatlija prema majstorskim ispitima. Naime, Udruženje je osim pomoćničkih ispita moglo 1933. formirati i komisiju za majstore. Međutim, Petar Osterman i Franjo Brozinčević protivili su se stvaranju majstorskih komisija, jer da u Senju i tako imade previše obrtnika, a osim toga bi polaganjem ispita kod senjskih obrtnika koji su »...niske stručnosti« mnogi pomoćnici »...bez veće spreme, poteškoća i troškova« došli do diploma, čime bi se stvorila hiperprodukcija zanatlija u i ovako obrtnicima prenatrpanom Senju.⁵⁵

Tako je stvorena samo pomoćnička komisija kojoj je na čelu bio Ivo Balabanić, ravnatelj Opće zanatsko trgovačke škole u Senju. U 1933. položeno je 11 ispita, 1934 — 12, 1935 — 15, 1936 — 20, 1937 — 23 i 1938 — 22.⁵⁶ U 1939. senjski obrtnici promijenili su svoje stajalište prema polaganju majstorskih ispita, pa su preko svog vijećnika Petera Ostermana nastojali kod Zanatske komore u Zagrebu ishoditi dozvolu formiranja majstorske komisije i u Senju. Ova komisija nije bila formirana do početka drugoga svjetskog rata.

U knjizi za polaganje pomoćničkih ispita upisan je pomoćnički ispit dvojice kandidata 4. IV 1944. Taj je ispit — kako piše zapisničar Andrija Gržanić — nepotpun »...usled ovih teških prilika koji su nas desili usled bombardiranja tako da nismo mogli imati ono što postoji u normalnim vremenima«.

U komisijama su uvijek bili najugledniji senjski obrtnici, a u Senju se moglo polagati za kovača, bravara, limara, urara, stolara, sedlara, krojača, obućara, opančara, brijača, pekara, slastičara, mesara i soboslikara.

Udruženje zanatlija imalo je kontrolu i nad Zanatskom školom u Senju. Još 1933. Martin Nell prikazao je u Udruženju da se učenicima predaje »ne-

⁵³ Zaključak Glavne godišnje skupštine 10. III 1940.

⁵⁴ Udruženje se zbog tisuću dinara upisnine nije učlanilo u Nabavljачku zadrugu Saveza zanatlijskih zadruga (Sonazau). U jesen 1940. preko Udruženja nabavljen je ugljen, koks, firnajz, građevni materijal s banovinskog stovarišta u Štinici, parafin, petrolej, konac i drugo.

⁵⁵ Skupština 27. III 1933.

⁵⁶ Izvještaj Zanatske komore u Zagrebu za 1938, 98, i Muzej grada Senja, zapisnici pomoćničkih ispita 1933—1937.

redovito i površno«, te da u školi često nema ni krede ni tinte, a kamoli knjiga. Radi poboljšanja ovog stanja, u školski su odbor 6. I 1934. izabrani Martin Nell, brijač, i Ivan Kren, nadziratelj gradskog vodovoda. U 1934. je senjska zanatska škola gotovo ukinuta, jer nije imala pedest slušača. Tek pozivom na dugotrajno postojanje ove škole, škola je mogla nastaviti rad.

Slabe materijalne prilike senjskih obrtnika odrazile su se i na stručnom usavršavanju obrtnih radnika u Senju. Kada je Savez za unapređenje zanatstva htio 1934. održati u Senju jedan specijalni tečaj, tada je taj odbijen zbog siromaštva naučnika koje poslodavci potpuno izdržavaju, a i obrtnici »postepeno no sigurno osiromašuju, te u sve većem broju ne podmiruju članarinu«. Održavanje sličnog tečaja Udruženje odbija i godine 1939, a ne podržava ni akcije za opismenjavanje u Senju.⁵⁷

Na sjednici 3. XII 1939. za odbornike Stručno produžne škole izabrani su Mate Grandić i Juraj Brlečić, a za njihove zamjeinke Milan Biondić i Božo Zrinski i oni ovu funkciju vrše do drugoga svjetskog rata.⁵⁸

Udruženje trgovaca za kotar i grad Senj te kotar Brinje. I ovo je udruženje formirano po Zakonu o radnjama i nasljednik je ranijeg Udruženja trgovaca koje je bilo vezano za Komoru za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu. Prema evidenciji ove komore na području senjskog udruženja bilo je 1929. 18 trgovina drvom, 28 trgovina mješovitom robom, 20 sitničarija, 11 vinarija, pet agentura, tri stočne trgovine, 22 gostionica. Ukupno je bilo 87 trgovina od kojih su se 38 bavile i nekom sporednom djelatnošću, pa se očito radilo o manjim trgovinama.⁵⁹

Koliko je bilo trgovina u samom Senju, ne znamo. Najpoznatiji su trgovci bili svakako Viktor Benzija, trgovac vinom, Vladislav Krajač, suvlasnik Jadranske plovidbe d.d. Sušak, i Vladimir Olivieri, vlasnik tvrtke F. Olivieri, koja je pored trgovine drvom preuzimala i neke industrijske poslove. Četrdesetih godina sve važniju ulogu ima trgovac drvom Nikola Modrić. On i postaje 1932. prvi predsjednik Udruženja trgovaca, koje broji u VII mjesecu godine 1934. 186 članova, 15. V 1936 — 184 članova, 29. IV 1936 — 169 i 1. IV 1937 — 184 članova.⁶⁰

Do 1. III 1938. broj članova smanjuje se na 173, pa to svakako označuje krizu u trgovini senjskog područja nastalu kao posljedicu smanjivanja trgovine s Italijom, ali i nemogućnošću trgovaca da naplate svoja dugovanja od seljaka zaštićenih Uredbom.

U 1938. predsjednik Udruženja je trgovac mješovitom robom Milan Brajković, a potpredsjednik Nikola Modrić. Tajnik je Ivan Župan. To je vrijeme intenziviranja trgovine, pa se to osjeća i na senjskom području i na početku godine 1940. senjsko udruženje ima 184 člana.⁶¹

⁵⁷ Matija Moguš poveo je akciju za održavanje jednoga analfabetskog tečaja u Senju. Na kraju 1940. ovu akciju pokreće ABC udruženje, odnosno senjsko udruženje »Napredak«.

⁵⁸ Uoči drugoga svjetskog rata Udruženje zanatlija je prvi put podijelilo šegrtima besplatno pribor i knjige.

⁵⁹ Izvještaj Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu za godinu 1929, Zagreb 1930, 500–505.

⁶⁰ Izvještaj Trgovinsko-industrijske komore za 1933, Zagreb 1934, 202; za 1934, Zagreb 1935, 99; za 1935, Zagreb 1936, 113; za 1936, Zagreb 1937, 83.

⁶¹ Izvještaj Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu za g. 1937, Zagreb 1938, 95, za g. 1939, Zagreb 1941, 83.

4. Zaključak

Karakteristika senjskih humanitarnih i poslodavačkih udruženja jest jako gajenje tradicionalnih oblika. Neka društva — iako zastarjela i u koliziji s novim ustanovama — preživljavaju u Senju čitavo međuratno razdoblje i imaju veći utjecaj na stanovništvo nego adekvatna humanitarna društva u Zagrebu. Uzrok ovoj pojavi treba tražiti u otporu koji su Senjani pružali stvaranju novih društava koja su se trebala osnivati po naređenju vlasti. Zbog zapostavljenosti Senja na privrednom, kulturnom i turističkom planu, Senjani kao da organiziraju neki pokret otpora i tako pored lošeg ne prihvaćaju ni dobro. Bilo je za to i objektivnih razloga. Rad sindikalnih i radničkih organizacija u malenom Senju bio je otežan i progonjen. Progresivni elementi zato se vezuju uz humanitarna društva, te se radnici i omladina okupljaju u prostorijama humanitarnih društava i ovdje se diskutira o političkim i društvenim problemima. Obrtnici Senja nalaze se neprestano na rubu proletarizacije. I oni pružaju zbog siromaštva otpor svakom novom novčanom izdatku, pa ne stvaraju ni svoje kreditne zadruge, ne primaju privredne časopise i uopće zaostaju za svojim kolegama iz drugih područja, gdje obrt cvate i razvija se.

Trgovci su se nalazili u nešto boljem položaju od obrtnika i radnika, ali godišnje oscilacije u broju članova pokazuju da je i trgovina Senja prolazila kroz česta krizna razdoblja i da se u Senju živjelo teško, štedljivo i oskudno. Usprkos obećanju Senj u čitavom međuratnom razdoblju stagnira. Država zanemaruje tvornicu duhana, luku i ceste prema unutrašnjosti, pa je život iz dana u dan sve teži, jer se razvijaju druga mjesta, koja su se u odnosu na Senj nalazila u boljem položaju.

Sl. 9 — Senj, na obali stari »tapredi«, fontana s ribarom ispred Prve hrvatske štedionice, oko 1930.

SENJ U NARODNOM POKRETU GODINE 1883.

Uvod

Nakon razdoblja gospodarskog poleta u prvoj polovici 19. stoljeća grad Senj je od šezdesetih i posebice od sedamdesetih godina počeo nazadovati.¹ Tome su poglavito pridonijele austrijska, a zatim i mađarska željeznička politika, jer je najprije dio prometa od Siska i Zagreba okrenut 1862. na novu prugu prema Ljubljani i Trstu, a onda 1873. mađarskom magistralom preko Karlovca na Rijeku.

Budući da Senjani nisu uspjeli uz pomoć krajiške uprave, a zatim ni uz pomoć Hrvatskog sabora i vlade ostvariti ni jedan nacrt o povezivanju te najbliže luke sa zaleđem,² te da je trgovina drvom opadala, a plovdba jedrenjacima bila osuđena na propast, pokušali su senjski poduzetnici na druge načine spasiti senjsku luku i trgovinu s unutrašnjošću. Najprije su 1867. osnovali Senjsko parobrodarsko društvo, a onda 1876. i Trgovačko-obrtničku komoru.³

Godine 1871. ostvarilo se dugogodišnje nastojanje Senjana i hrvatske vlade. Grad je izdvojen iz Vojne krajine i ujedinjen s banskom Hrvatskom sa statusom slobodnog kraljevskog grada i luke. Međutim, sve je to bilo prilično kasno, jer je sedamdesetih godina Austro-Ugarsku pogodila gospodarska kriza i financijski slom (1873), a onda je došlo dvadesetak godina agrarne krize. Izvoz poljoprivrednih proizvoda stagnirao je, unutarinja trgovina gotovo zamrla, cijene poljoprivrednih proizvoda stalno su padale, dok je konkurencija istočnoevropskih žitarica i stoke na evropskom tržištu neprekidno rasla.⁴

O nemirima u Hrvatskoj 1883. postoje zasad samo dva rada znanstveno-popularnog karaktera. To su knjige Rudolfa Horvata, *Prije Kluena bana*, Zagreb 1934. i Ivana Peršića, *1883-ća...*, Zagreb 1933. Prva znanstvena monografija o tim zbivanjima je moja knjiga *»Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj«*, koja se nalazi u tisku. Ovaj rad znatno je proširen u odnosu na tekst koji se nalazi u knjizi. Na temelju izvora iz mađarskih arhiva napisao je mađarski povjesničar Laszlo Katus raspravu od 60-ak stranica, koja je objelodanjena i na ruskom pod naslovom: *»Hrvatskaja politika pravitelstva Tisa i narodnye dvizenija 1883. g. v Horvati«*, *»Acta Historica«*, vol. VIII. No. 1—2, Budapest 1961. Usp. i moje radove: *»Seljački nemiri u stubičkom kraju 1883. godine«*, *Historijski zbornik*, 1976—77, 397—407 i *»Senj u radničkom pokretu 1883. godine«*, *Dometi* 7, Rijeka 1978, 11—19, koji je nešto skraćeno objavljen i bez bilježaka.

1 I. Karaman u knjizi *»Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću«*, Zagreb 1972. objavio je i raspravu *»Osvrt na gospodarske prilike u Senju potkraj 18. i 19. stoljeću«* u kojoj analizira i uzroke gospodarskog opadanja Senja u ovom razdoblju.

2 V. o tome B. Stulli, *Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863.*, I i II, Zagreb 1975.

3 V. M. Despot, *»Nekoliko podataka o postanku i radu Trgovačke komore u Senju krajem 19. stoljeća«*, *»Senjski zbornik I«*, 1975, 225—231.

4 V. o agrarnoj krizi R. Bičanića, *»Agrarna kriza 1873—1895. i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske«*, *»Ekonomist«*, 3, 4 i 5, Zagreb 1937. i prilog I. Karamana u knjizi Sidak—Gross—Karaman—Sečić, *»Povijest hrvatskog naroda 1860—1914«*, Zagreb 1958, 128—130.